

Pamięć przeszłości w działaniach towarzystw mniejszości narodowych i etnicznych województwa śląskiego (na wybranych przykładach)

Streszczenie: Organizacje mniejszości narodowych i etnicznych są przedmiotem analiz badawczych. Omawia się je w wielu kontekstach, ale brakuje opracowań poświęconych aspektom pamięciotwórczym. Celem badań było ukazanie aktywności tego typu towarzystw na terenie województwa śląskiego. Zaprezentowano ich działania zmierzające do utrwalenia pamięci o pokoleniach, pokazując inicjatywy o charakterze materialnym i duchowym.

Słowa kluczowe: mniejszości narodowe i etniczne, pamięć kulturowa, stowarzyszenie, województwo śląskie

Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce

Status mniejszości narodowych i etnicznych w powojennej Polsce zmieniał się wielokrotnie. Tuż po zakończeniu działań wojennych ich sytuacja była skomplikowana, a wynikała z dążenia władz do uformowania społeczeństwa jednolitego pod względem narodowościowym. Dlatego też zaczęły znikać z przestrzeni publicznej, politycznej i medialnej. Przedstawiciele mniejszości byli poddawani ekskluzji etnicznej, pojawiły się akcje inwigilacyjne, a także wysiedleńcze do Niemiec i Izraela oraz deportacyjne do Związku Radzieckiego. Niemców, Ślązaków i Ukraińców zamykano w obozach pracy w Łambinowicach, Świętochłowicach i Jaworznie (Chodubski, 2016, ss. 395–396; Habdas, 2020, ss. 4–5; Szmeja, 2018, s. 147). Tego typu restrykcje spowodowały, że ocalali z Holokaustu przestali identyfikować się z żydostwem. Asymilowali się, a pochodzenie etniczne stawało się sprawą prywatną, rodzinną, co najwyżej towarzyską (Mizgalski, 2010, ss. 26–27).

Przemiany zapoczątkowane w 1989 roku przyniosły nową jakość w relacjach państwa z mniejszościami narodowymi i etnicznymi, w tym z ich organizacjami. Można było zaobserwować procesy deasymilacji społeczności żydowskiej (Datner i Melchior, 1997, ss. 77–78), powroty do języka przodków ludności niemieckiej (Kurcz, 1997, s. 87) oraz do obrządku wiernych pochodzenia ormiańskiego. W tym też momencie zainicjowano prace nad *Ustawą z dnia 6 stycznia 2005 roku o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym*, która określa poziom ochrony prawnej mniejszości narodowych (białoruskiej, czeskiej, litewskiej, niemieckiej, ormiańskiej, rosyjskiej, słowackiej, ukraińskiej, żydowskiej) i etnicznych (karaimskiej, łemkowskiej, romskiej, tatarskiej).

Mniejszości narodowe i etniczne stały się także przedmiotem dyskursu naukowego. W powstających od lat opracowaniach ukazuje się je w kontekście prawnym, politologicznym, socjologicznym, etnograficznym, religijnym i kulturowym. Brakuje natomiast takich, w których wskazano by działania podjęte przez towarzystwa reprezentujące mniejszości narodowe i etniczne wyłonione w drodze wspomnianej ustawy, powołane na terenie województwa śląskiego. Jest to jeden z ciekawszych regionów w Polsce pod względem etnicznym. Po II wojnie światowej nastąpiła tu wymiana ludności – Niemcy zostali wysiedleni poza granice państwa, a na ich miejsce przybyli osadnicy z Kresów Wschodnich i głębi kraju. Od tego momentu województwo (we współczesnych granicach) zamieszkują Niemcy, Karaimi, Ormianie, Romowie, Rosjanie, Ukraińcy, Żydzi, Słowacy, Czesi, Łemkowie, Białorusini, Tatarzy, Litwini oraz Ślązacy – ludność autochtoniczna. To czyni region mozaiką kulturową. Kilka mniejszości powołało lokalne towarzystwa. Są to Romowie, Niemcy, Ormianie, Słowacy, Ukraińcy i Żydzi.

W świetle *Sprawozdania z pracy Pełnomocnika za 2021 rok* na terenie województwa śląskiego działają 23 organizacje, które objęto badaniem. W tekście zaprezentowano jednak funkcjonowanie tych, które podejmują tytułowe czynności. Postawiono sobie pytania badawcze: Czy zrzeszenia te biorą udział w praktykach pamięciotwórczych? A jeśli tak, to jakie formy przybierają te działania? Celem artykułu jest bowiem scharakteryzowanie form aktywności, które mają za zadanie utrwalenie pamięci zbiorowej/społecznej/kulturowej (w literaturze zwanej też żywą historią, pamięcią kolektywną, świadomością historyczną, pamięcią grupową, pamięcią historyczną, zbiorową pamięcią historyczną, pamięcią przeszłości (zob. Bednarek, 2012; Saryusz-Wolska, 2009). Na potrzeby opracowania przyjęto, że pamięć ta „stanowi jeden z podstawowych składników grupowej identyfikacji oraz legitymizuje porządki wartości

uznawane przez członków grupy” (Szpociński, 1999, s. 44). Na podstawie metody badania dokumentów (z wykorzystaniem jakościowej interpretacji zjawisk) opisane zostały rodzaje świadectw pamięci powstające z ramach pracy organizacji mniejszościowych, które są elementem kultury społeczności zamieszkujących region. Materiał empiryczny zebrano na podstawie *Sprawozdań z pracy Pełnomocnika Wojewody Śląskiego do Spraw Mniejszości Narodowych i Etnicznych* odrębnie publikowanych online za lata 2013–2021, stron lokalnych wortalii społeczno-kulturalnych (*Silesia.Kultura.pl*, *Życie Częstochowy i powiatu, Bytom. Nasze miasto*), baz danych (*Polin. Wirtualny sztetl*) oraz witryn WWW poszczególnych organizacji (*Eichendorff.pl*, *Dfkschlesien.pl*, *Deutshegem.eu*). Na jego podstawie wyłoniono praktyki podjęte przez organizacje mniejszościowe opisane w zasadniczej części artykułu w dwóch grupach: pamięć dziedzictwa materialnego oraz pamięć dziedzictwa niematerialnego. Udokumentowano odnalezione aktywności, a szczególną uwagę zwrócono na te, które miały miejsce w XXI wieku.

Towarzystwa mniejszości narodowych i etnicznych w województwie śląskim

Mimo niesprzyjających warunków pierwsze zrzeszenia mniejszościowe powstały na terenie Rzeczypospolitej w latach 50. XX wieku. W 1950 roku utworzono Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Żydów w Polsce, w 1956 roku Ukraińskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne, które pod współczesną nazwą – Związek Ukraińców w Polsce – działa od 1990 roku, i Białoruskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne. W 1957 roku założono Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Czechów i Słowaków w Polsce (rozdzielone w 1995 roku), Niemieckie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne, a rok później Rosyjskie Stowarzyszenie Kulturalno-Oświatowe (Barwiński, 2012, s. 115; Chodubski, 2016, ss. 397–398; Janusz, 2013, ss. 14–15; Jędrzejewska, 2020, ss. 200–202; Szczepański i Śliz, 2011, s. 244). W początkach lat 90. nastąpił lawinowy przyrost organizacji mniejszościowych, zrzeszających zarówno „starsze”, jak i „nowsze” grupy, przykładowo Greków, Macedończyków, Wietnamczyków, Syryjczyków itd.

W województwie śląskim najwięcej towarzystw powołała mniejszość romska, zwłaszcza po 1991 roku, czyli po wypadkach oświęcimskich (Szczepański i Śliz, 2011, s. 243). W kolejności chronologicznej zarejestrowano: Zabrzańskie Stowarzyszenie Romów (2004), Stowarzyszenie Romów w Gliwicach (2005), Stowarzyszenie Romów Śląskich z siedzibą w Rudzie Śląskiej

(2006), Śląskie Stowarzyszenie Romów w Radzionkowie (2010), chorzowskie Stowarzyszenie „Szansa dla Romów” (2012), „Stowarzyszenie Angel” w Bytomiu (2013), Stowarzyszenie Romów – Romano Drom z siedzibą w Sosnowcu (2014), Stowarzyszenie na rzecz Społeczności Romskiej Amaro Drom – Nasza Droga w Zabrze (2016), Stowarzyszenie Romów Powiatu Zawiercie „Jame Roma – My Cyganie” (2018).

Drugą mniejszością pod względem liczby towarzystw jest żydowska. Na 15 lokalnych oddziałów Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego Żydów w Polsce 4 działają w województwie śląskim (oddział bielski, katowicki, gliwicki i częstochowski). Ich dzieje były zróżnicowane, i tak oddział w Bielsku-Białej, mimo emigracji marcowej, działa nieprzerwanie, podczas gdy częstochowski odrodził się dopiero po 1989 roku. Znacznie później, bo w 2009 roku powołano Bytomskie Stowarzyszenie Kultury Żydowskiej. Organizacje te mają charakter świecki, ale obok nich działalność rozwijają wspólnoty wyznaniowe.

Mocno wrośnięta w śląską specyfikę jest mniejszość niemiecka. Górnośląska Fundacja Kultury i Spotkań im. Eichendorffa działa w Łubowicach od 1989 roku, od 1990 roku wielooddziałowe Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Niemców, a rok później swoją statutową działalność w Katowicach rozpoczęła Niemiecka Wspólnota „Pojednanie i Przyszłość”. Stosunkowo niedawno natomiast, bo w 2009 roku, aktywność podjęła Fundacja Mniejszości Niemieckiej Województwa Śląskiego w Rybniku.

W województwie śląskim swoją siedzibę ma również Towarzystwo Słowaków w Polsce Koło na Śląsku¹. Czynne są stowarzyszenia zrzeszające Ormian: Związek Ormian w Polsce im. ks. Arcybiskupa Józefa Teodorowicza w Gliwicach powołany w 1995 roku oraz Ormiańsko-Polski Komitet Społeczny w Zabrzu założony w 2012 roku. Związek Ukraińców w Polsce Koło Katowice łączy społeczność, która znalazła się na Śląsku w wyniku akcji przesiedleńczej.

Przegląd aktywności pamięciotwórczych

Stowarzyszenia mniejszości narodowych i etnicznych działające na terenie Rzeczypospolitej pełnią rozmaite funkcje: „a) kulturowe (konstruowania

¹ Bogatą działalność kulturalną prowadzą organizacje Słowaków na Spiszu, Orawie i w województwie małopolskim (z uwagi na przyjęty zakres badań nie będą one przedmiotem analizy), ale nie na terenie województwa śląskiego.

i podtrzymywania tożsamości etnicznej, kształtowania dyskursu dotyczącego mniejszości, weryfikacji istniejących stereotypów, kultywowania pamięci zbiorowej); b) polityczne (artykułowania zbiorowych interesów, organizowania reprezentacji mniejszości i ich interesów, wspierania zdobywania reprezentacji we władzy); c) społeczne (kreowania i podtrzymywania więzi, integracja mniejszości, wspieranie członków wspólnoty etnicznej np. poprzez organizowanie pomocy)” (Kowalewska, 2015, s. 39). Są one odpowiedzialne za odtwarzanie, kreowanie i ugruntowywanie tożsamości etnicznej, pamięci o przodkach i ich losach związanych z Rzeczypospolitą. Odpowiadają też za poziom integracji społecznej oraz wizerunek mniejszości w społeczeństwie. Funkcjonujące w poszczególnych województwach organizacje mniejszościowe dbają o miejsca związane z dziedzictwem kulturowym (np. Fundacja Monumentum Iudaicum Lodzense), powołują muzea i izby pamięci (np. Stowarzyszenie Żydowski Instytut Historyczny w Polsce), organizują festiwale folklorystyczne (jak Łemkowska Watra w Zduni, Związek Karaimów Polskich z siedzibą we Wrocławiu), organizują przeglądy zespołów muzycznych, pikniki integracyjne, zrzeszają się w chórach, a nawet w drużynach piłkarskich (Stowarzyszenie – Łemkowski Zespół Pieśni i Tańca „Kyczera” z Legnicy). Są aktywnymi wydawcami prasy, audycji radiowych i telewizyjnych (Krzyżanowski, Orłowska i Wasilewski, 2020). Przedstawiciele mniejszości tworzą projekty digitalizacyjne, jak e-Jazyszlar: Karaimskie Archiwum Cyfrowe, Biblioteka Tatarska, Wirtualny Świat Polskich Ormian. Niektóre z towarzystw dysponują również własnymi archiwami, w których przechowują materiały dotyczące aktywności i dziejów mniejszości w Polsce (np. Stowarzyszenie Romów w Polsce z siedzibą w Oświęcimiu) i są odpowiedzialne za organizację konferencji naukowych (np. Ukraińskie Towarzystwo Historyczne w Polsce z siedzibą w Warszawie), wykładów i prelekcji (np. Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Żydów w Polsce Oddział w Krakowie, Stowarzyszenie Czechów w Polsce z siedzibą w Zelowie). Dodatkowo organizacje te wychodzą poza obszar „tradycyjnej” działalności, zajmując się opieką osób bezdomnych, przez tworzenie ośrodków socjalnych czy domów dla bezdomnych, a nawet internetowych platform działalności charytatywnej (Niemiecka Wspólnota „Pojednanie i Przyszłość”). Popularyzują także język ojczysty, co ma ścisły związek z ich tożsamością kulturową (jak Białoruskie Stowarzyszenie Literackie „Białowieża” z siedzibą w Białymstoku, Stowarzyszenie Romów w Polsce). Szereg kursów językowych i konkursów o charakterze lingwistycznym czy też wszelkie wydarzenia kulturalne przybliżające Polakom języki mniejszości oraz publikacja czasopism dwujęzycznych widocz-

ne są w większości sfer działalności kulturalnej stowarzyszeń działających w poszczególnych regionach Rzeczypospolitej (przykładowo Stowarzyszenie Łemków z siedzibą w Legnicy, Stowarzyszenie Romów Polsce, Stowarzyszenie Litwinów w Polsce z siedzibą w Sejnach, wielooddziałowe Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Żydów w Polsce).

Pamięć dziedzictwa materialnego

Jednym z najbardziej charakterystycznych przejawów aktywności pamięciotwórczej jest piecza nad materialnym dorobkiem pokoleń, w tym nad miejscami pochówku. Dla mniejszości żydowskiej, mającej poczucie odrębności językowej, religijnej i kulturowej, istotne jest odwołanie do przeszłości. Jest to mechanizm całkowicie naturalny dla diaspory pozbawionej przez wieki własnego państwa. W sposób wyjątkowy mniejszość ta dba więc o zachowanie pamięci o fizycznych dowodach swego istnienia, w tym o cmentarzach traktowanych jak nośniki pamięci, pamiątki w sensie materialnym i niematerialnym. Zabytkowymi cmentarzami, czynnymi do tej pory, opiekują się towarzystwa w Bielsku-Białej i Bytomiu. W 1997 roku Gminie Wyznaniowej Żydowskiej w Bielsku-Białej podporządkowano cmentarz założony w 1849 roku. Stanowi on nie tylko wyjątkowy pomnik sztuki sepulkralnej, ale też enklawę okazów botanicznych. Nieco tylko młodszym cmentarzem, na którym pierwsze pochówki pochodzą z 1870 roku, zajmują się Bytomskie Stowarzyszenie Kultury Żydowskiej. Na jego terenie znajduje się dom przedpogrzebowy zbudowany w stylu neogotyckim, lapidarium – Ściana Pamięci, złożona z macew ocalałych ze starego cmentarza żydowskiego w Bytomiu, oraz *ohel*. Te lokalne przestrzenie, tworzone przez lata przez mniejszość zamieszkującą tereny Górnego Śląska, są postrzegane jak symbole jej trwania. Organizacje dbają więc o niezmacony spokój zmarłych, pozwalając odwiedzać „domy wieczności” zainteresowanym historią z przewodnikiem i odpowiednią narracją, oraz zabezpieczają – w miarę możliwości – niszczące elementy. Tym samym cmentarze, miejsca o szczególnym statusie religijnym, chronią istnienie wspólnot i przypominają o ich dziejach.

Podobne działania podjęła Górnośląska Fundacja Kultury i Spotkań im. Eichendorffa w Łubowicach, która postawiła sobie za cel ochronę dziedzictwa w postaci cmentarza i miejsc związanych z Josephem von Eichendorffem, niemieckim poetą doby romantyzmu, urodzonym w 1788 roku w Łubowicach. Fundacja czuwa nad ruinami zamku, parkiem i pomnikiem twórcy, by zachować pamięć o nim, jego rodzinie i dziełach. Obiekty te są wykorzysty-

wane przez władze regionu i Fundację jako zaplecze imprez plenerowych. Fundacja, zgodnie z zadaniami statutowymi, organizuje wydarzenia przybliżające sylwetkę i dokonania niemieckiego literata. W pozostałościach jego siedziby odbywają się przedstawienia teatralne, zajęcia dydaktyczne, spotkania integracyjne, programy szkoleniowe dla dzieci i młodzieży. Fundacja cyklicznie obchodzi też rocznice urodzin i śmierci poety, w sposób tradycyjny: z mszą świętą, procesją, udziałem orkiestry dętej, chórów, pocztów sztandarowych, z prelekcjami i koncertami muzyki klasycznej.

W 2011 roku Związek Ormian w Polsce im. ks. Arcybiskupa Józefa Teodorowicza w Gliwicach, chcąc wpisać się mocniej w krajobraz lokalny, postawił z kolei przy Kościele pw. Świętej Trójcy w Gliwicach pełen symboliki kamień krzyżowy (chaczkar), upamiętniający ważne dla Ormian wydarzenia i postacie.

Innym, standardowym, przejawem ochrony pamięci o mniejszościach jest troska o dziedzictwo piśmiennicze. Ten typ aktywności jest widoczny w działaniach podejmowanych przez organizacje mniejszości niemieckiej, które wspierają aktywność szkół, bibliotek, promują swój język, kulturę i literaturę, prowadzą działalność prasową, wydawniczą² i medialną. Górnośląska Fundacja Kultury i Spotkań im. Eichendorffa w Lubowicach postawiła sobie za cel budowanie projektów długofalowych. W rodzinnym mieście patrona organizacji powołała bibliotekę, zaaranżowała pomieszczenia przeznaczone do nauki i szkoleń, a w listopadzie 2002 roku założyła koło naukowe. Jego zadaniem było wydanie kwartalnika poświęconego kulturze Śląska oraz słownika pisarzy niemieckich pochodzących z terenów Górnego Śląska. Oficyna Editio Silesia od 2003 roku wydaje periodyki: „Zeszyty Eichendorffa / Eichendorff-Hefte” i „Rocznik Lubowicki / Lubowitzer Jahrbuch / Lubowická Ročenka” oraz serie: „Perły Literatury Śląskiej / Juwelien Schlesischen Literatur” i „Ślązacy od czasów najdawniejszych do współczesności”. Część wydawnictw, dzięki wsparciu finansowemu Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, została zdigitalizowana i jest dostępna na stronie WWW Fundacji.

Warto wspomnieć, że katowicka Wspólnota „Pojednanie i Przyszłość” prowadzi Archiwum Mniejszości Niemieckiej w Polsce, w którym odnaleźć można: dokumenty, materiały byłych żołnierzy Wehrmachtu, kartoteki z obozów osób uwięzionych i zamordowanych, pamiętniki, fotografie, filmy. Wydaje także dwujęzyczne pismo „Hoffnung”, które wraz z opublikowaną

² Projekty wydawnicze podejmuje również Fundacja Mniejszości Niemieckiej Województwa Śląskiego z siedzibą w Rybniku.

w 2011 roku *Księgą Jubileuszową na XX-lecie Niemieckiej Wspólnoty „Pojednanie i Przyszłość”* przechowuje we własnej bibliotece. Towarzystwo gromadzi również szereg informacji na temat organizacji Niemieckiej Grupy Narodowej w Polsce po Okrągłym Stole, a od 1991 roku wspólnie z Polskim Radiem Katowice współtworzy dwujęzyczną audycję radiową Górnośląski Magazyn Mniejszości Niemieckiej „Pojednanie i Przyszłość”. Ponadto Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Niemców Województwa Śląskiego (DFK) dokumentuje swoją historię dzięki bibliotece oraz muzeum, które znajdują się w Bieńkowicach. W raciborskiej siedzibie Towarzystwa działa z kolei polsko-niemiecka redakcja Mittendrin, która przygotowuje niemieckie lub dwujęzyczne audycje radiowe, wydaje biuletyn informacyjno-kulturalny „Oberschlesische Stimme”, polsko-niemiecki magazyn kulturalny „SchauFenster” na YouTube i miesięcznik dla dzieci „Keks”.

Mniejszością, dla której istotne są piśmiennicze dowody kultury, są również Ormianie. Dla większości z nich Armenia jest ziemią odległą i „niemal mityczną” (Mier-Jędrzejowicz, 2020, s. 211)³. Istotne jest zatem poznawanie własnej historii i języka, co umożliwiła książka ormiańska, która „odegrała istotną rolę w zachowaniu pamięci narodowej, dziejów, tradycji. Stanowi dumę narodową i jest otaczana czcią” (Nieczuja-Ostrowski, 2011, s. 121). Dlatego Ormiańsko-Polski Komitet Społeczny w Zabrze za jeden z głównych celów obrał prowadzenie i rozwijanie od 13 listopada 2012 roku Ormiańskiej Biblioteki Narodowej im. Hakoba Meghaparta. Stworzenie księgozbioru, z zamiarem jego upublicznienia, było elementem nawiązania współpracy z Biblioteką Narodową Armenii w Erywaniu. Data powstania biblioteki na Śląsku nie jest przypadkowa, bowiem 13 listopada przypada Dzień Świętych Tłumaczy – translatorów Biblii oraz twórców alfabetu ormiańskiego.

Pamięć dziedzictwa niematerialnego

Inną formą działań o charakterze pamięciotwórczym, ale w wymiarze niematerialnym, są praktyki religijne, istotne dla mniejszości żydowskiej, dla której elementem integrującym jest judaizm. Dlatego organizacje działające w województwie śląskim przygotowują obchody Międzynarodowego Dnia Judaizmu. Stowarzyszenia urządzą także corocznie uroczystości związane

³ Ormianie stali się częścią Rzeczypospolitej od momentu przyłączenia Rusi Czerwonej w XIV wieku, ale istnieje też nowsza grupa przybywających do Polski od lat 90. XX wieku.

z ważnymi dla swojej społeczności świętami. Organizowane są: Święto Szałasów, czyli Sukkot, Rosz Ha-Szana, zwane Świętem Trąbek, Purim – radosne Święto Losów, Chanuka – Święto Poświęcenia oraz Pesach – Święto Wiosny, zwane niekiedy w Polsce Żydowską Wielkanocą. Obchody tych uroczystości w wymiarze religijnym uzupełniają wieczory z pieśniami w języku jidysz i hebrajskim oraz spotkania przy tradycyjnej kuchni żydowskiej.

Chrześcijananie obrządków prawosławnego i greckokatolickiego, w tym zrzeszeni w Związku Ukraińców w Polsce Koło Katowice, kultywują Święto Jordanu (Epifanii) na pamiątkę Chrztu Pańskiego w Jordanie. Związek organizuje świąteczne spotkania m.in. w Rzymskokatolickiej Parafii św. Krzysztofa w Tychach oraz w porozumieniu z Parafią Greckokatolicką pw. Zaśnięcia Przenajświętszej Bogurodzicy w Katowicach. Tradycje Bożego Narodzenia są z kolei ważne dla mniejszości niemieckiej. Górnośląska Fundacja Kultury i Spotkań im. Eichendorffa w Łubowicach organizuje kolędowanie i koncerty adwentowe. Wydarzenia z okazji świąt religijnych w Kościele pw. Świętej Trójcy w Gliwicach aranżuje natomiast Związek Ormian w Polsce im. ks. Arcybiskupa Józefa Teodorowicza. W Kościele odprawiane są ormiańsko-katolickie msze święte. Te cyklicznie obchodzone uroczystości podtrzymują i utrwalają odrębność kulturowo-religijną mniejszości narodowych i etnicznych. Ważne dla nich są powtarzające się rytuały odbywające się w okolicznościowej atmosferze. Istotną również jest możliwość spotkania się we wspólnocie wyznającej podobne wartości oraz sposobność poznawania własnej tożsamości poprzez tradycje religijne.

Żydowskie organizacje angażują się również w upamiętnianie bolesnych faktów historycznych. Corocznie przywoływane są rocznice wybuchu powstania w getcie warszawskim oraz wydarzeń marca 1968 roku. Gdy rok 2021 uznano Rokiem Pamięci o Ofiarach Częstochowskiego Getta, lokalne towarzystwo wraz z władzami miasta i placówkami edukacyjnymi przygotowało imprezy, na które złożyły się wykłady i prezentacje, wystawy w siedzibie Towarzystwa i w Muzeum Częstochowskim, koncerty filharmoniczne oraz akcje porządkowe na cmentarzu żydowskim. Równie trudne momenty historyczne wspomina mniejszość ukraińska. Pod pomnikiem ofiar terroru komunistycznego, który odsłonięto w 1998 roku, oddaje hołd pokrzywdzonym Centralnego Obozu Pracy w Jaworznie, gdzie funkcjonował podobóz ukraińsko-łemkowski. Mniejszość ta spotyka się też na celebrowaniu pamięci o ofiarach Wielkiego Głodu na Ukrainie. Stowarzyszenie Romów w Polsce bierze udział w uroczystościach odbywających się w Muzeum Auschwitz w Oświęcimiu, przypominających zagładę Romów w czasie II wojny świato-

wej, a Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Niemców Województwa Śląskiego (DFK) czci pamięć ofiar obozu pracy w Świętochłowicach-Zgodzie.

Działania organizacji zmierzają zatem przede wszystkim do utrwalania świadectw o faktach, które w sposób dotkliwy wpłynęły na życie ich przodków – w związku z dwoma totalitaryzmami. Aranżują ponadto imprezy dotyczące wydarzeń o wymiarze lokalnym i narodowym. Dowodem są obchody 65. rocznicy powstania Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego Żydów w Polsce przygotowane przez Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Żydów Oddział w Katowicach oraz 60. rocznicy powołania parafii greckokatolickiej w Katowicach – przez Związek Ukraińców w Polsce Koło Katowice. W województwie śląskim urząda się także imprezy dotyczące państw pochodzenia przedstawicieli mniejszości lub istotne z punktu widzenia diaspory. Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Żydów Oddział w Katowicach upamiętnia rocznice powstania państwa Izrael, Związek Ukraińców w Polsce Koło Katowice – Dzień Niepodległości Ukrainy, a Stowarzyszenie na rzecz Społeczności Romskiej Amaro Drom – Nasza Droga w Zabrze, Stowarzyszenie Romów Śląskich z siedzibą w Rudzie Śląskiej i Stowarzyszenie Romów w Gliwicach – Międzynarodowy Dzień Romów.

Tego typu działania mają przede wszystkim na celu utrwalenie świadectw o wydarzeniach sprzed lat, trwających w pamięci członków społeczności mniejszościowych lub wymagających ich przypomnienia i osadzenia na nowo w kontekstach historyczno-społecznych. Niemniej istotne dla stowarzyszeń jest edukowanie społeczeństwa polskiego i popularyzowanie wiedzy o faktach ważnych z punktu współistnienia wielu grup w przestrzeni lokalnej. Reklamują więc inicjatywy mające przybliżyć kulturę i język mniejszości. Związek Ormian w Polsce im. ks. Arcybiskupa Józefa Teodorowicza organizuje systematycznie Dni Kultury Ormiańskiej w Gliwicach, Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Niemców Województwa Śląskiego (DFK) – kolejne edycje Festiwalu Kultury Mniejszości Niemieckiej w Katowicach, Stowarzyszenie Romów w Gliwicach – konkursy recytacji poezji romskiej, a „Stowarzyszenie Angel” w Bytomiu podjęło współpracę ze szkołami na rzecz integracji kulturowej⁴. Warsztaty plastyczne, graficzne, realizacja scenariuszy zajęć hi-

⁴ Warto wymienić jeszcze innego rodzaju przedsięwzięcia, które są istotne z punktu widzenia integracji społeczno-kulturowej. Przykładowo Stowarzyszenie Romów Śląskich z siedzibą w Rudzie Śląskiej włączyło się w projekt „aktywizacji śląskich Romów” tworzony przez Stowarzyszenie „Godność i Praca” Klub Integracji Społecznej z Wojkowic. Inicjatywa koordynowana przez Urząd Miasta objęła 40 romskich reprezentantów ze Śląska. Zabrzeńskie Stowarzyszenie Romów bierze także udział

storycznych, spektakle teatralne, dyskusje poświęcone specjalnie dobranym filmom, spotkania ze świadkami zdarzeń – mogą w skuteczny sposób promować przeszłość przedstawicieli mniejszości narodowych i etnicznych, by zadbać o ich przyszłość.

Zakończenie

Działania o charakterze pamięciotwórczym towarzystw mniejszości narodowych i etnicznych województwa śląskiego zmierzają przede wszystkim do przywołania pamięci o ludziach, którzy współtworzyli dobro społeczne, o wydarzeniach i zabytkach. Nie ulega wątpliwości, że aktywności te mają na celu podtrzymanie tożsamości przedstawicieli mniejszości, podnoszenie poziomu wiedzy o tych grupach, ale też integrację społeczną. Dzięki opisanym czynnościom przywracana i ugruntowywana jest pamięć o historii i kulturze dzielonej z Polakami.

Działania organizacji są bezsprzecznie zdeterminowane przez historię i poziom integracji. Żydzi, Romowie, Ukraińcy i Niemcy – doświadczeni wydarzeniami o podłożu polityczno-społecznym – kultywują pamięć o trudnej przeszłości, za to Ormianie skupiają się na autointegracji, poznawaniu kraju, z którego pochodzą, i rozwijaniu kultury, w tym piśmienniczej. Stowarzyszenia dbają i konserwują odziedziczone po przodkach dziedzictwo – miejsca kultu, zabytki, książki, tradycje, święta i fakty. Dla mniejszości narodowych i etnicznych są one elementami ich identyfikacji tożsamościowej. Ważna jest dla nich przeszłość, bo bez niej trudno budować przyszłość. Ponadto analiza działalności wymienianych stowarzyszeń romskich na terenie województwa śląskiego pokazuje też, że większość z nich, przywiązuje wagę do poprawy czynników bytowych własnych społeczności, odsuwając na dalszy plan in-

w akcjach, szkoleniach i konferencjach na rzecz bezpieczeństwa swoich rodaków, organizowanych we współpracy z policją i władzami miasta. Jednocześnie śląscy Romowie w porozumieniu z Kuratorium Oświaty podejmują różne aktywności w środowiskach szkolnych. Jedną z nich była zorganizowana w 2013 roku przez Zabrzezańskie Stowarzyszenie Romów Młodzieżowa Olimpiada Taekwondo, która miała na celu zjednoczyć zawodników polskich i romskich. Przedstawiciele romskich stowarzyszeń zamieszkujący tereny Śląska realizują przede wszystkim projekty dotyczące aktywizacji zawodowej oraz podejmują działania na rzecz zwiększenia uczestnictwa Romów w systemie edukacji. Szerzenie tych inicjatyw ma związek z dyskryminacją członków mniejszości w Polsce, poprawą jakości ich życia, ale też z łączeniem Polaków z reprezentantami innych narodów.

nego rodzaju przedsięwzięcia. Niestety ramy tekstu nie pozwalają rozwinąć w bardziej szczegółowy sposób wszystkich tych aspektów.

Można stwierdzić, że jednym z najważniejszych zadań towarzystw mniejszości narodowych i etnicznych – jest zarządzanie pamięcią kulturową. Podjęte działania legitymizują obecność mniejszości narodowych i etnicznych na terenach zamieszkałych przez większość polską, a jednocześnie integrują, aktywizują pamięć własną i pamięć mieszkańców województwa śląskiego, w szczególności miast i gmin, które obejmują zasięgiem swego oddziaływania. Działalność pamięciotwórcza omówionych towarzystw województwa śląskiego pozwala zatem na atrakcyjne komunikowanie społeczeństwu faktów i tradycji charakterystycznych dla swojej grupy, które są częścią ich pamięci zbiorowej, konstruując tym samym wizerunek mniejszości.

Bibliografia

- Barwiński, M. 2016. Mniejszości narodowe i etniczne w polskiej przestrzeni publicznej. *Studia z Geografii Politycznej i Historycznej*. **5**, ss. 93–114.
- Barwiński, M. 2012. Ukraińskie i łemkowskie struktury organizacyjne w Polsce w latach 1956–2012. *Acta Universitatis Lodzianis. Folia Geographica Socio-Oeconomica*. **12**, ss. 111–144.
- Bednarek, S. 2012. Mnemotopika polska. W: Adamowski, J. i Wójcicka, M. red. *Pamięć jako kategoria rzeczywistości kulturowej*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, ss. 33–43.
- Chodubski, A. 2016. 70 lat do różnorodności. Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce. *Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość*. **13**, ss. 395–408.
- Datner, H. i Melchior, M. 1997. Żydzi we współczesnej Polsce – nieobecność i powroty. W: Kurcz, Z. red. *Mniejszości narodowe w Polsce*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, ss. 63–81.
- Habdas, M. 2020. Żydzi w pamięci zbiorowej współczesnych mieszkańców Zabrza i Gliwic. Praca doktorska. Katowice: Uniwersytet Śląski, https://rebus.us.edu.pl/bitstream/20.500.12128/19802/1/Habdas_Zydzi_w_pamieci_zbiorowej.pdf (21.07.2022).
- Janusz, G. 2013. Prawo do stowarzyszania się mniejszości narodowych. W: Dudra, S. i Nitschke, B. red. *Stowarzyszenia mniejszości narodowych, etnicznych i postulowanych w Polsce po II wojnie światowej*. Kraków: Nomos, ss. 13–23.
- Jędrzejewska, M.J. 2020. Działalność wydawnicza Ormiańskiego Towarzystwa Kulturalnego z Krakowa z okazji 30-lecia powstania. *Acta Scientifica*

- Academiae Ostroviensis. Sectio A Nauki Humanistyczne, Społeczne i Techniczne*. 15–16 (1–2), ss. 195–221, https://doi.org/10.33674/acta_1202011 (21.07.2022).
- Kowalewska, D. 2015. Organizacje mniejszości narodowych i etnicznych jako podmioty etnopolityki. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Acta Politica*. 34, ss. 27–47, <https://doi.org/10.18276/ap.2015.34-02> (21.07.2022).
- Krzyżanowski, P.J., Orłowska, B.A. i Wasilewski, K. red. 2020. *Mniejszości narodowe, etniczne i religijne na Ziemiach Zachodnich i Północnych. Perspektywa interdyscyplinarna*. Gorzów Wielkopolski: Akademia im. Jakuba z Paradyża.
- Kurcz, Z. 1997. Mniejszość niemiecka w Polsce: geneza, struktury, oczekiwania. W: Kurcz, Z. red. *Mniejszości narodowe w Polsce*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, ss. 83–105.
- Mier-Jędrzejowicz, E. 2020. Duchowa kultura Ormian polskich wyrażana jest w języku „nowej” ojczyzny. W: Obracht-Prondzyński, C. i Milewska, M. red. *Tożsamość. Kultura. Równość. Refleksje z okazji piętnastolecia Ustawy o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym*. Gdańsk: Instytut Kaszubski, ss. 210–219.
- Mizgalski, J. 2010. *60-lecie TSKŻ. Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Żydów w Polsce*. Warszawa: Zarząd Główny Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego Żydów w Polsce.
- Nieczuja-Ostrowski, P. 2011. *Ormianie w Polsce. Przeszołość i teraźniejszość*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Saryusz-Wolska, M. red. 2009. *Pamięć zbiorowa i kulturowa. Współczesna perspektywa niemiecka*. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych.
- Szczepański, M.S. i Śliz, A. 2011. Mozaikowy region etniczny i jego społeczne metamorfozy. Przypadek Górnego Śląska. *Górnośląskie Studia Socjologiczne*. 2, ss. 232–249.
- Szmeja, M. 2018. Mniejszości narodowe a polityka państwa. Przykład Śląska. W: Adamczyk, A., Sakson, A. i Trosiak, C. red. *Europejskie i polskie doświadczenia z etnicznością i migracjami w XXI wieku*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe WNPiD UAM, ss. 141–151.
- Szpociński, A. 1999. Pamięć zbiorowa a mass media. *Kultura Współczesna. Teorie. Interpretacje. Praktyka*. 4, ss. 43–54.

Memory of the past in the activities of national and ethnic minorities of the Silesian Voivodeship (selected examples)

Abstract: Organizations of national and ethnic minorities have been subjected to research analysis. They are discussed in many contexts, yet, there is a lack of studies devoted to memory-forming aspects. The aim of the research was to show the activity of minority communities in the Silesian Voivodeship. Their activities aimed at consolidating the memory of generations were presented, showing initiatives of a material and spiritual nature.

Keywords: national and ethnic minorities, cultural memory, association, Silesian Voivodeship

Translated by Marta Nadolna